

Pater Jan Daniël Bakker s.s.s.

Onvermoeibaar en ongewoon

Frans Hoppenbrouwers

Stichting Communicantes
Tilburg
2020

Colofon

Titel: Pater Jan Daniël Bakker s.s.s. Onvermoeibaar en ongewoon

Auteur: Frans Hoppenbrouwers

Druk: Brave New Books, Amsterdam

Omslag: portretfoto van pater Jan Daniël Bakker s.s.s. kort na zijn priesterwijding op 28 februari 1940.

1e verbeterde druk

© Stichting Communicantes, Tilburg, 2020

ISBN: 9789464050745

Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie of microfilm of in enige digitale, elektronische, optische of andere vorm.

Inhoudsopgave

Een woord vooraf	5
1. Inleiding: onvermoeibaar en ongewoon	9
2. Jeugd en adolescentie: 1914-1932	21
2.1. Een jeugd in Waarland: 1914-1927	21
2.2. Op studie bij de sacramentijnen in Nijmegen: 1927-1932	30
3. Inwijding in het kloosterleven en studies: 1932-1943	39
3.1. Novice en priesterstudent: 1932-1940	39
3.2. Student-priester: 1940-1943	45
4. De oorlogsjaren en een nieuw begin: 1943-1959	53
4.1. De foxterriër: 1943-1945	54
4.2. Seminarieprofessor: 1945-1959	63
5. Een echte boekenman: 1946-1969	69
5.1. De Vereniging voor Seminarie- en Kloosterbibliothecarissen	70
5.2. Het Fonds hulpbehoevende seminaries: 1959-1969	88
5.3. Kerkvernieuwing in Oost en West	101

6. Aktie Koinonoyntes / Communicantes: 1970-1974	107
6.1. Bemoediging door belangstelling	119
6.2. Gemeenschappelijke geloofsbezinning	127
6.3. Pastorale dienstverlening	136
6.4. De bestelcentrale in nood	142
7. Communicantes Une mer à boire: 1974-1982	149
7.1. Mensenrechten en godsdienstvrijheid	158
7.2. Tsjechoslowakije bijvoorbeeld	166
7.3. Persoonlijke uitwisseling	172
7.4. Samenwerken, verkokering en laatste grenzen	178
Tot slot	187
Noten	189
Bronnen, literatuur en illustraties	205
1. Archiefbronnen	205
2. Tijdgetuigen/Interviews	206
3. Pater Bakker over de kerk in Midden- en Oost-Europa	206
4. Literatuur	209
5. Verantwoording van illustraties	216
Naamregister	207

Een woord vooraf

In alle beroepen vinden we mensen die niet alleen goed zijn in hun vak maar ook bijzonder. Mensen die creatief zijn en nieuwe wegen openen. Tot die laatste groep behoorde ook pater Jan-Daniël Bakker (1914-1982). Veel heeft hij betekend voor het bibliotheekwezen in kloosters en seminaries na de Tweede Wereldoorlog. Daarbij was het uitgerekend het bibliotheekwezen dat een opstap vormde naar Jan-Daniëls betrokkenheid bij de door communisten onderdrukte en vervolgte kerk in Midden- en Oost-Europa.

Jan-Daniël was priester van de Congregatie van het Heilig Sacrament. Daarmee was hij ook kloosterling. Dit laatste is van belang geweest. Kloosters zijn gemeenschappen die bestaan uit mensen met uiteenlopende, soms ook conflicterende talenten. Kloosters maken het mogelijk voorhanden talent te ontwikkelen en de vruchten daarvan door te geven aan volgende generaties. Dit proces van doorgeven gebeurde en gebeurt in de vorm van levende tradities, in kunstwerken, in instituties, in herinneringen, gewoontes en gebruiken. Wat wordt doorgegeven, dat wordt opgeslagen in archiefstukken maar vooral in boeken. Het boek speelde en speelt daarom nog steeds – alhoewel steeds vaker digitaal – een belangrijke rol in het leven van een klooster. Zo ontstonden ooit de kloosterbibliotheken. Daar worden tradities, gewoontes en gebruiken, ideeën en geloofswaarheden voor de volgende generaties bewaard voor bestudering, voor studie en geloofsoverdracht. Het boek was bepalend voor Jan-Daniëls leven en werken.

Kijken we nog wat verder. In het leven van de stichter van de Congregatie van het Heilig Sacrament, de heilige Pierre-Julien Eymard (1811-1868), herkennen we naast grote verschillen ook opmerkelijke parallellen met het leven van pater Jan-Daniël Bakker. Als gevolg van de Franse Revolutie had pater Eymard slechts een beperkte theologi-



In 1863 ontving de Franse heilige Pierre-Julien Eymard pauselijke erkenning voor zijn Congregatie van het Allerheiligste Sacrament. In hetzelfde jaar maakte Auguste Rodin deze buste van Eymard.

sche en filosofische opleiding gehad. Dit was de reden waarom hij in de constituties van de congregatie bepaalde, dat de leden moesten blijven studeren en dat ze hun vaardigheden op pijl moesten houden. Reisde de heilige Pierre-Julien naar Rome, dan kocht hij daar altijd boeken en zond die in kratten naar Frankrijk terug.

In Nederland maar ook daarbuiten liet de theologiestudie vaak te wensen over. Jan-Daniël heeft dat aan den lijve ervaren en net als Pierre-Julien Eymard heeft hij geprobeerd intellectuele leemtes op te vullen. Zijn studie binnen de congregatie was niet van een bijzonder hoog peil, maar ze werd in zijn geval tenminste aangevuld met een vervolgopleiding aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Hoe kon men verandering brengen in het lage onderwijsniveau? Door te beginnen met goede bibliotheken. Via de 'Vereniging voor Semi-

narie- en Kloosterbibliothecarissen' wilde Jan-Daniël het theologische en culturele niveau van de clerus helpen verhogen. Ook als docent aan de priesteropleiding van de pater Sacramentijnen streefde hij dit doel na. Maar al deed Jan-Daniël dit met een beroep op de constituties van zijn congregatie, succesvol was hij daarbij niet. Zijn streven naar een gedegen inhoudelijk en wetenschappelijk fundament voor theologiestudie maar ook voor pastorale zorg exporteerde hij naar de onderdrukte en vervolgte kerk in Midden- en Oost-Europa. Daar gebruikte hij aanvankelijk de Vereniging voor Seminarie- en Kloosterbibliothecarissen als vehikel voor. Om het werk voor de kerk in Midden- en Oost-Europa beter en meer richting te geven, riep Jan-Daniël eerst de *Aktie Koinonoyntes/Communicantes* en later de *stichting Koinonoyntes/Communicantes* in het leven.

Het Vaticaanse concilie (1962-1965) bevestigde Jan-Daniël in zijn overtuiging en verschafte zijn streven naar goed theologie-onderwijs een dieper besef van urgentie. Kwalitatief hoogstaand onderwijs raakte synoniem met theologievernieuwing. Persoonlijk ervoer Jan-Daniël het concilie als een verademing.

Jan-Daniël was een niet-stopbare doener die altijd op zoek was naar nieuwe wegen, ook, of misschien wel, juist tegen de verdrukking in. Tijdens de oorlog smokkelde hij mini-hosties en mini-flesjes wijn het concentratiekamp Amersfoort binnen, voor medebroeders die daarmee stiekem de Mis konden lezen. Toen de oorlog hier voorbij was, stelde Jan-Daniël zijn talenten beschikbaar aan de Vereniging voor Seminarie- en Kloosterbibliothecarissen. Daar stampte hij een professionele, wereldwijd opererende boekenbestelcentrale uit de grond. Bijna 15 jaar na de Tweede Wereldoorlog engageerde Jan-Daniël zich opnieuw voor ondergrondse activiteiten, nu voor de kerk in Midden- en Oost-Europa. Eerst gebeurde dat op papier, met boeken, tijdschriften en informatie over de kerk in Nederland, later ook met reizen achter het IJzeren Gordijn en persoonlijk contact.

Wie de Oostbloklanden voor 1989 heeft bezocht, weet hoe belastend die bezoeken konden zijn. Reizigers werden soms geïntimideerd,

onder andere met uitgebreide grenscontroles. De voering van de kleding werd afgetast, bagage uitgepakt en desnoods de auto van boven tot onder uitgekamd. Weinig ontsnapte aan de aandacht van de grensbewakers. Weleens begon de intimidatie van een bezoeker al voor de grens, wanneer onbekenden demonstratief voor je kwamen staan om een foto van je te maken.

Ook in Jan-Daniëls onverschrokkenheid en onvermoeibaarheid, zien we iets van de heilige Pierre-Julien terug, maar diens sacramentele vroomheid deelde Jan-Daniël slechts in beperkte mate. Hij was eerder zakelijk en hardnekkig. Dit kwam ook in zijn docentschap naar voren. Hij was een keiharde werker, een *workaholic* zou men tegenwoordig zeggen, al schiet dat woord tekort. Het benadrukt teveel het verslavingskarakter en te weinig het nagestreefde doel. Zoals gezegd, stonden Jan-Daniël duidelijke doelstellingen voor ogen. Misschien heeft hij wel te hard gewerkt, dat erkende hij later zelf ook. Meer en meer ging hij verlangen naar zijn pensioen maar slaagde er niet in een opvolger te vinden. Door zijn onverwachte overlijden op 67-jarige leeftijd heeft hij helaas niet meer van verdiende rust kunnen genieten of rijpere vruchten van zijn werk kunnen zien.

Na zijn dood op 23 april 1982 stond Jan-Daniëls werk voor de kerk in Midden- en Oost-Europa korte tijd op losse schroeven, maar stichtingsvoorzitter professor Frans Haarsma wilde zich niet neerleggen bij een abrupt einde voor de stichting Communicantes. Zijn instinct bleek juist. De op 8 februari 1974 officieel opgerichte stichting, bestaat tot op de dag van vandaag en zet Jan-Daniëls werk in zijn geest voort.

† **Pater Harrie Verhoeven s.s.s.**

Hoofdstuk 1.

Inleiding: onvermoeibaar en ongewoon

Pater Bakker herinneren we ons vandaag vooral vanwege zijn werk voor ‘de geïsoleerde kerk’ achter het IJzeren Gordijn. In Midden- en Oost-Europa leefde deze kerk tussen 1948 en 1989 in een vrijwel volledig isolement, afgesloten van contacten naar buiten. En meer nog, ze werd vervolgd als staat- en ideologievijandige organisatie door de communistische machthebbers, soms tot de dood toe. Meest tastbare vrucht van pater Bakkers inzet voor deze vervolgte kerk was de stichting Koinonoyntes/Communicantes. Toch was Communicantes een laatkomer in zijn leven. Toen notaris H.J.J. Smolders te Nijmegen op vrijdag 8 februari 1974 de oprichtingsakte van die stichting passeerde, was pater Bakker al bijna zestig jaar. Zijn werkzame leven liep ten einde en pensionering was iets waarnaar hij reikhalzend uitkeek; pas dan kon hij zich volledig wijden aan zijn echte passie. Zo heeft hij het meer dan eens voor zijn contacten in binnen- en buitenland uiteengezet.

Bij de officiële oprichting van Communicantes had pater Bakker een even opmerkelijke als interessante carrière achter zich liggen, die veel verder reikte dan geloof en kerk in Midden- en Oost-Europa alleen. Pater Bakker deed zijn middelbare school in Nijmegen bij de paters van het Allerheiligste Sacrament – nu paters van het Heilig Sacrament geheten. Bij die congregatie sloot hij zich in 1937 aan. Hij volgde de priesteropleiding, werd in 1940 priester gewijd en studeerde theologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Na de sluiting van die universiteit in april 1943 raakte pater Bakker betrokken bij het verzet tegen de Duitse bezetter.

Aanvankelijk leek pater Bakker voorbestemd voor een loopbaan als seminariedocent, maar toen daar kinken in de kabel kwamen, diende hij zijn confraters als bibliothecaris (1946-1967). Om die reden werd



Voorgevel van het Eucharistisch Seminarie.

Foto op prentbriefkaart uit de jaren '20. Het klooster Brakkenstein met rechts vooraan het Eucharistisch Seminarie, waar Jan Bakker op 12 september 1927 zijn middelbare studies is begonnen.

pater Bakker in 1948 lid en al gauw bestuurslid van de zojuist opgerichte Vereniging voor Seminarie- en Kloosterbibliothecarissen. Daartoe vrijgesteld door zijn congregatie verrichtte hij herculische inspanningen om van die vereniging een succes te maken. Hierin onderscheidde hij zich zozeer dat hij tot erelid werd benoemd. Daarnaast was pater Bakker directeur van een internationaal opererend boekenverzendhuis (1950-1982). In het verlengde van deze activiteiten ontstond zijn interesse voor de vervolgte kerk in Midden- en Oost-Europa. Ze kreeg in de jaren '60 gestalte in het 'Fonds hulpbehoevende seminaries', begin jaren '70 in de informele 'Aktie Koinonyntes/Communicantes' en enkele jaren later, begin 1974, in de stichting 'Koinonyntes/Communicantes'.

In het strikt afgebakende kloosterhabitat, waarin pater Bakker zich had begeven, vond hij veel ruimte voor zelfontplooiing. En pater

Bakker was niet de enige sacramentijn die grenzen zou verleggen. Spraakmakend was anti-abortus activist en oprichter van de Stichting voor Recht zonder Onderscheid (Stirezo) pater Jan Koopman (1919-1997), een streek- en generatiegenoot, net als pater Bakker de zoon van een bollenkweker en actief in het verzet. Uitzonderlijk was broeder Lambertus (Martien) Biemans (1909-1978) die na de oorlog de congregatie verliet. Hij ontving in 1977 de Yad Vashem medaille. Markant was ook pater Rudolf J. Engelen (1904-2002), medeoprichter en redacteur van *Het Kostersblad*.¹ Oudtestamenticus pater Jan Nelis (1919-1984) doceerde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Pater Harrie Verhoeven (*1930) was onder andere overste-generaal van de congregatie en secretaris-generaal van de Nederlandse kerkprovincie. Pater Jan van Burgsteden (*1935) is emeritus-hulpbisschop van Haarlem.

Wie echter het leven van pater Bakker wil ijkken aan de traditionele doelstelling van zijn congregatie moet vaststellen, dat ze zeer wijd door hem werd opgerekt. Pater Bakker was iemand van werk meer dan van gebed. Daarbij was hij zeer eigenwijs en koppig en daardoor te eigenzinnig om zich van buitenaf een strak keurslijf te laten aanmeten. Dit bleek duidelijk uit de archieven. In 1955 bijvoorbeeld merkte de huisoverste op: 'zeer ijverig' maar 'gaat geheel zijn eigen gang' en de 'geest van aanbidding [is] niet groot'.² Deze kritische noten illustreren pater Bakkers eigenzinnigheid, maar verraden ook een typische problematiek die bij actieve kloosterorden en -congregaties vaker aan het daglicht trad. Met hun nadruk op persoonlijke liturgische devotie en gebed (spiritualiteit) aan een kant en praktisch werk (apostolaat) aan de andere slaagde menig religieus of religieuze er niet in beide in balans te brengen.

Zeker had pater Bakker een grote vertrouwdheid met het oogmerk van zijn congregatie. Zijn vorming en opleiding in de jaren '20 en '30 hadden daar wel voor gezorgd. In het lemma 'Paters van het H. Sacrament' in de *Katholieke Encyclopaedie* (1953) beschreef pater Bakker het zo:

Doel der Congregatie is de verering van de Heilige Eucharistie door altijd durende aanbidding van het Allerh. Sacrament in haar



Tweede helft jaren '30 studeerde Jan Bakker aan het sacramentijnse seminarie in het Noord-Limburgse Baarlo. Hij staat derde van rechts met uiterst links jaargenoot Wiel Derikx en zittend studie leider pater Piet van der Spank.

kerken en beoefening van het eucharistisch en liturgisch apostolaat in al zijn vormen.³

Eigenzinnig, volhardend en gedreven – het leven van pater Jan Bakker kreeg gestalte binnen de speelruimte van die dubbele doelstelling van verering en apostolaat.

De kerk- en theologievernieuwing van het Vaticaanse concilie (1959-1965), het *aggiornamento*, heeft pater Bakker vol enthousiasme omarmd. Al in de jaren '50 was de urgentie van vernieuwing tot hem doorgedrongen. Ze werd onder andere ingegeven door de toenemende ontkerkelijking in de grote steden en de afname van priester- en kloosterroepingen in de jaren '30 en '40. Een ander punt van aandacht

was de ook door pater Bakker gevoelde noodzaak om de priesteropleiding in Nederland naar een kwalitatief hoger plan te tillen. Die was namelijk over talloze bisschoppelijke en kloosterseminaries versnipperd en vaak inhoudelijk zwak.⁴

Sinds eind jaren '50 richtte pater Bakker zich op hulp aan de vervolgd kerk van Midden- en Oost-Europa met als doel de kwaliteit van theologiestudies, pastorale zorg en religieus leven te verbeteren. Aanvankelijk gebeurde dit met legale en illegale boekenzendingen aan seminaries, individuele priesters en leken achter het IJzeren Gordijn. Daarbij groeide pater Bakker uit tot een *goodwill* ambassadeur van de Nederlandse kerkprovincie en pleitbezorger van het Vaticaanse concilie in Midden- en Oost-Europa. De verspreiding van het gedachtegoed van het concilie en informatie rond de kerkelijke ontwikkelingen in Nederland stonden daarbij voorop. Vrienden en bekenden achter het IJzeren Gordijn ontvingen met enige regelmaat in Duits, Engels of Frans vertaalde verslagen van het pastoraal concilie in Noordwijkerhout of informatie over interventies vanuit Rome in de Nederlandse kerkprovincie. Bepaald ambitieus was pater Bakkers poging om vertalingen van de alom zeer omstreden *De Nieuwe Katechismus* in verschillende Oost-Europese talen uit te laten geven. In de jaren '60 en '70 zagen pater Bakkers confraters de bijzondere zorg voor priesters en leken in de vervolgd kerk als een concrete invulling van het ideaal van hun congregatie.

Goede en hartelijke contacten onderhield pater Bakker met kardinaal Alfrink, die door hem werd geïnformeerd over de ontwikkelingen in kerk en samenleving van Midden- en Oost-Europa. Bovendien vernam Alfrink hoe men daar tegen de kerk in Nederland aankeek. Gelovigen en kerkleiders bleken niet altijd juist, wel vaak uitvoerig geïnformeerd. Deze middelaarsrol wilde pater Bakker ook voor Alfrinks opvolger kardinaal Willebrands spelen, maar bij hem vond hij een weinig gewillig en zelden luisterend oor. Aan de Belgische jezuïet Jo Van Brabant schreef pater Bakker dat hij het met Willebrands 'heel wat moeilijker' had en 'helemaal niet gelukkig!' was.⁵



Van 1959 tot 1982 het zenuwcentrum van al pater Bakkers activiteiten: de houten barak aan de Kanunnik Faberstraat 7 in Nijmegen.

De Koude Oorlog vormde het grote, geopolitieke decor, waartegen pater Bakkers activiteiten plaats vonden. De communistische machtsovername in Midden- en Oost-Europa (1948), de Hongaarse opstand (1956), de bouw van de Berlijnse Muur (1961), de Cubacrisis (1962) en de Praagse Lente (1968) waren belangrijke staties van de Koude Oorlog. De zogenaamde Helsinki-akkoorden (1975) tussen de Warschaupactlanden, Joegoslavië, het vrije Europa, de Verenigde Staten en Canada vestigden ook pater Bakkers aandacht op het mensenrechtenperspectief. Het verdiepte zijn werk. Vanzelfsprekend stonden de religieuze mensenrechten op de voorgrond, maar pater Bakker zette zich ook in voor de mensenrechtenbeweging Charta 77 en het Comité ter Verdediging van Onterecht Vervolgden in Tsjechoslowakije VONS. Begin jaren '80 was pater Bakker uitgesproken pessimistisch over de toekomst van kerk en geloof in Midden- en Oost-Europa. In een nota

schreef hij: 'men ziet gewoon aankomen, dat het christendom er zijn reële betekenis voor het leven verliest, en dan mogelijk zelfs binnen één generatie vrijwel zal afsterven'.⁶

Pater Bakker zou trouwens het woord *kerkvervolging* net als de uitdrukking *IJzeren Gordijn* niet snel in de mond nemen. Kerkvervolging deed hem te veel denken aan actief martelaarschap, terwijl het communistische systeem wat hem betreft veel subtieler en indringender, veel perverser te werk ging. Heel het leven, van de wieg tot het graf, werd bepaald door trouw of ontrouw aan het politieke regime: met wie iemand beter niet zou trouwen of met wie juist wel, wie je vrienden waren of niet, de toekomst van de kinderen, studiemogelijkheden, carrière, sociale status, huisvesting, reismogelijkheden, vakantiebestemming en nog veel meer. Alles hing af van al dan niet geveinsde loyaliteit. IJzeren Gordijn op zijn beurt vond pater Bakker té Koude-Oorlog-achtig klinken, niet fijnmazig genoeg, want dat gordijn ontnam weliswaar het zicht op wat daarachter zoal gebeurde, maar het was nooit volledig gesloten. Het was op z'n best halfdoorlatend. Pater Bakker was het levende bewijs.⁷

Veel inspanningen heeft pater Bakker zichzelf getroost om zijn uitgesproken karakter te verzoenen met het kloosterleven, waar heel eigen wetten, regels en gewoonten bestonden die vooral gericht waren op aanpassing aan een leven in gemeenschap. Het was niet gemakkelijk voor hem en het is pater Bakker nooit helemaal gelukt om alle bramen van zijn hoekige, ongeduldig-veeleisende karakter af te vijlen. Wel lukte het hem om ruimte te scheppen voor wat hij als zijn bijzondere roeping zag. Eerst in het klooster maar in alsmaar wijdere cirkels daar om heen heeft pater Bakker zijn leven opgebouwd.

In de omgang was pater Bakker niet de makkelijkste. Perfectionistisch werd hij genoemd, geabsorbeerd in wat hij zag als zijn opdracht en met maar weinig oog voor wie zijn interesses niet deelde. Meer dan eens wekte hij ergernis met zijn afgemeten stijl, zijn formele, ongeñaakbare opstelling, zijn lettervreterij en zijn onwrikbare overtuigingen, waaraan hij vasthield, ook tegen beter weten in. Maar ook, pater Bakker



Jaren '70: pater Bakker in zijn werkkamer met zijn nichtje uit Nieuw-Zeeland Cora Kamp, die ook haar 'heerom' met een bezoekje bedacht.

stond te boek als een man met visie, een uitstekend manager en een harde werker; iemand die zichzelf niet ontzag, wilskrachtig en bescheiden. Hij eiste weinig aandacht op voor zichzelf en was tevreden met een minimum aan comfort. Zijn personeel noemde hem een onweersproken autoriteit. Heel precies schreef pater Bakker voor hoe zij hun werk moesten doen en afwijkingen van zijn norm accepteerde hij niet.

Maar achter een formele, bijna scrupuleuze werkgever verschuilde zich ook een vertrouwensman en adviseur, die indien nodig een helpende hand toestak. Hij trouwde zijn oud-werkneemsters en doopte hun kinderen. Een medewerksters scheidde, hertrouwde en verhuisde, en via via bezorgde pater Bakker haar een nieuwe baan. Op verjaardagen en huwelijkscadeaus bezuinigde hij niet. Pater Bakker ging bij oud-personeelsleden op bezoek of schoof aan voor een maaltijd. Dan vertelde hij over zijn reizen naar Midden- en Oost-Europa. En pater Bakker had

ook een speelse kant. Zijn personeel trakteerde hij zo nu en dan op een *practical joke*. In zijn correspondentie klonk meer dan eens goedmoedige humor en soms wat ironische zelfrelativering.⁸

Pater Bakker was een man van twee werelden. Vooral bondgenoten uit de Nederlands-hervormde kerk, mevrouw Hebe Kohlbrugge en dominee Hans van der Horst, maar ook pater Bakkers jongste broer Joop hebben dit waargenomen.⁹ Pater Bakker groeide op in de beslotenheid van de verzuilde, vooroorlogse rooms-katholieke kerk, maar maakte na de Tweede Wereldoorlog kennis met de theologie- en kerkvernieuwing van de *Nouvelle Théologie* en het Vaticaanse concilie. En al was de hang naar het oude en vertrouwde hem niet volledig vreemd, de theologie- en kerkvernieuwing zag hij als al lang overtijd en dus als meer dan noodzakelijk.

Met een been stond pater Bakker in de nieuwe tijd. Het priesterkleed verruilde hij voor een tweedelig pak. Persoonlijke contacten? Waarom niet? Maar gezellig mee-eten bij de gezusters Hebe en Hanna Kohlbrugge, vrijgezelle dames van zijn leeftijd? Te nabij contact deed hem ongemakkelijk voelen, wat misschien blijkt uit een getypte aantekening, waarin hij voor zichzelf uitlegde dat een heel jaar radiostilte tussen hem en mevrouw Kohlbrugge beslist legitiem was. Er lagen toch geen concrete zaken voor?¹⁰ Pater Bakkers andere been stond in het priester- en kloosterleven. Ook al woonde 'de Bakker' lange jaren afzijdig in zijn kantoor in een houten barak op het kloosterterrein, vanuit zijn 'Bakkerij' bleef hij op zijn eigen, uiteraard eigenzinnige manier trouw aan het celibataire bestaan. Wel sprak er een grote gespletenheid uit een briefwisseling begin jaren '80 met Edeltraud Ennich, een jonge Duitse vrouw uit Regensburg. In een brief van vrijdag 12 december 1980 schreef pater Bakker dat hij zowel privé als religieus 'veel van wat voorbijgestreefd, verouderd, archaïsch en zinloos was geworden' achter zich had gelaten. Maar meteen daarna moest hij toegeven dat hij zich er amper vrij van voelde, er aan vastgebonden zelfs.¹¹

Pater Bakkers kerktrouw was verre van kritiekloos. De kerk, ja! Maar niet het steile, hiërarchisch gestructureerde en ritualistische



Pater Bakkers koppige vasthoudendheid werd wel toegeschreven aan zijn Westfriese achtergrond. Zien we iets daarvan terug in zijn grootvader Jan Bakker en zijn grootmoeder Trijntje Stam?

keurslijf van het *Rijke Roomse Leven* van zijn jeugd. Op dit vlak kon pater Bakker nogal uitgesproken zijn – en wat anderen dan weer erg tegen de borst stuitte. De uit Tsjechoslowakije weggevluchte sacramentijn Leo Kuchar herinnerde zich hoe geschokt hij was, toen zijn confrater hem in Wenen opzocht. Een uitnodiging om in de mis voor te gaan of te assisteren, wees pater Bakker laconiek van de hand. ‘Dat heb ik niet nodig’, zou hij hebben gezegd.¹² Al op zeer jonge leeftijd had hij als misdienaar kennis gemaakt met de volle rijkdom van rooms-katholieke liturgie en paraliturgische gebruiken, maar uiteindelijk voelde pater Bakker geen blijvende of diepe verbondenheid met dat deel van de kerkelijke traditie. Sober en *laagkerkelijk* was zijn liturgische leven.

Pater Bakker groeide op in Waarland, in West-Friesland. Die regio in Noord-Holland stond bekend om haar zelfbewuste en koppige

inwoners. Die vasthoudendheid gold ook het geloof – een katholieke minderheid leefde daar al drie eeuwen te midden van een protestantse meerderheid. Anderen hebben die mentaliteit in pater Bakker herkend, bijvoorbeeld bij zijn verzetswerk tijdens de Duitse bezetting. ‘West-fries van geboorte zet hij met een koppige vasthoudendheid door, totdat hij zijn doel bereikt heeft’, zo haalde de sacramentijn Jos Govaert in 1949 die typische karaktertrek naar voren.¹³ Een sympathiek in memoriam uit 1982 benadrukte pater Bakkers ‘stugge Westfriesse aard’.¹⁴ Een geveuld woord stamt van zijn broer Piet Bakker. Tijdens een bestuursvergadering van de stichting Communicantes merkte hij op dat broer Jan nooit de illegaliteit vaarwel had gezegd: na de Duitse bezetting wierp hij zich op de kerk van Midden- en Oost-Europa.

Met die laatste observatie ging broer Piet net iets te kort door de bocht, want pas in 1959 begon pater Bakker zich zichtbaar te interesseren voor kerk en geloof in de communistische landen. Wel was het onomstotelijk waar dat pater Bakker daar het meest aan verknocht was. Naar eigen zeggen vond hij rond het thema van Communicantes, ‘de geïsoleerde kerk’ in Midden- en Oost-Europa, altijd iets van zijn gading:

*Neen, dan besteed ik liever alle aandacht en tijd die ik maar kan vinden aan de zorg voor de christengemeenschappen in de tweede wereld, ook al (misschien: juist omdat) is dat une mer à boire.*¹⁵

In het in memoriam voor de ‘ietwat stugge Noord-Hollander’ vatte zijn Belgische vriend pater Herwig Ooms o.f.m. het in 1982 heel compact samen: ‘Daar lag zijn grootse apostolische ziel gebonden’.¹⁶

Wie nu gaat er verborgen achter de man die pater Jan Bakker was en die we vooral uit archiefstukken kennen? Bijna 40 jaar na zijn overlijden blijft hij als persoon ongrijpbaar. Bij de Vereniging voor Seminarie- en Kloosterbibliothecarissen zagen leden, medewerkers en zakenrelaties meestal een wat hoekige, zakelijke en mateloos hard werkende man. Zijn personeel kende hem ook van zijn persoonlijke betrokkenheid

en pastorale kant. Aan zichzelf heeft pater Bakker weinig woorden gewijd, maar een jaar voor zijn overlijden schilderde hij een even scherp als tragisch zelfportret. Na een compliment aan zijn Duitse penvriendin Edeltraud Ennich voor haar jeugdige eigenzinnigheid schreef hij:

Ik mag dan wel menen dat ik veel overbodige, verouderde, overleefde en zinloze dingen heb afgelegd, overwonnen en losgelaten, maar ik ervaar dagelijks dat ik mij amper van al die dingen heb weten te bevrijden, dat ik nog altijd met vele draden aan het verleden vast zit, het tot slot bijlange na niet heb afgeschud, en dat ik mij daarom ook amper een houding kan geven, dat ik mijzelf in de weg sta, en dat ik daarom alles tezamen min of meer – schrik niet – een misbaksel ben geworden, noem het vlees noch vis.¹⁷

Die misvorming weet hij onder andere aan de vele jaren die hij in fysiek en intellectueel isolement in zijn kantoor aan de Kanunnik Faberstraat had doorgebracht.

In deze biografie van pater Jan Bakker s.s.s. gaat veel aandacht uit naar zijn activiteiten voor de vervolgte kerk in Midden- en Oost-Europa, maar zoals we zagen was zijn leven veel voller en veel rijker dan dat.

De relatief korte hoofdstukken 1 tot en met 4 gaan over pater Bakkers jeugd in West-Friesland, het vertrek naar klooster Brakkenstein in Nijmegen, zijn vorming en studies, zijn verzetswerk tijdens de Tweede Wereldoorlog en de naoorlogse activiteiten als seminarieprofessor. Pater Bakkers titanische krachtsinspanning voor de Vereniging voor Seminarie- en Kloosterbibliothecarissen komt aan bod in de eerste paragraaf van het langere hoofdstuk 5. In de daarop volgende paragrafen 2 en 3 zien we hoe pater Bakker zich meer en meer voor de vervolgte kerk in Midden- en Oost-Europa gaat interesseren. In de hoofdstukken 6 en 7 staan heel uitdrukkelijk zijn activiteiten voor de kerk in Midden- en Oost-Europa op de voorgrond. Een korte slotbeschouwing, eindnoten, een bronnen- en literaturopgave, verantwoording van illustraties en naamregister sluiten dit boek af.

Hoofdstuk 2.

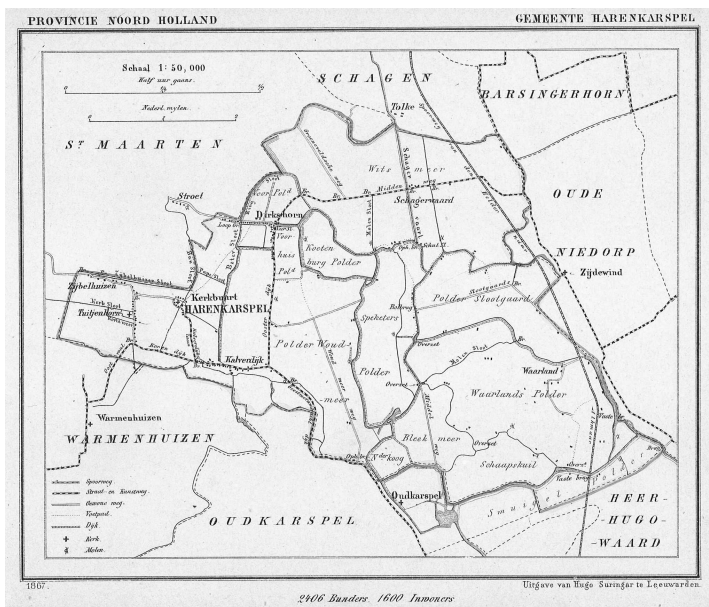
Jeugd en adolescentie : 1914-1932

Paragraaf 2.1.

Een jeugd in Waarland: 1914-1927

Op donderdag 15 mei 1913 trouwde de dertigjarige J.P. Bakker uit Waarland, een dorp in de Noordhollandse gemeente Harenkarspel, met de vijf jaar jongere Neeltje Scholten. Al snel raakte Neeltje zwanger. Een jaar en twee maanden na hun huwelijk, op woensdag 22 juli 1914, kwam haar eerstgeborene ter wereld. Het was een jongen en Jan en Neeltje noemden hem naar zijn beide grootvaders Jan Daniël. Tussen 1914 en 1928 volgden nog drie zussen en vier broers, te weten: Nel, Cor, Wim, Cornelia, Zita, Piet en Joop.

Van oudsher woonden en werkten de Bakkers in de omgeving van Warmenhuizen. Jan Bakker, de oudste zoon van de rond 1768 geboren Jan Pietersz. Bakker, vestigde zich als eerste in de Waarlandspolder of Waarland. Enkele jaren na het overlijden van zijn eerste vrouw Jantje Bruin, erfde hij daar van zijn schoonvader een woning met erf, boomgaard en bijna 15 hectaren grond. Vanaf 1879 bestierde diens zoon, Jan Daniëls grootvader Jan (†1930), in de Waarlandspolder de grote pachtboerderij de Akerendam – ook wel 't Hol genoemd. De Scholtens op hun beurt waren nieuwkomers in West-Friesland. In 1905 verhuisde Petrus Daniël Matthias Scholten met zijn vrouw Petronella Balvert, dochter Neeltje en nog drie kinderen van de zestig kilometer zuidelijker gelegen gemeente Haarlemmermeer naar de aan Waarland grenzende gemeente Oude Niedorp. Petrus Scholten was landbouwer en bestierde een boerderij in de Moerbeekerpolder.¹⁸ Tot haar huwelijk had Neeltje daar altijd gewoond.



Op deze kaart uit 1867 staat Waarland als onderdeel van de gemeente Harenkarspel afgebeeld. Harenkarspel telde toen 1.600 inwoners en was 2.406 hectare groot.

Jan Daniëls vader trad in zijn vaders voetsporen. Tot september of oktober 1916 had hij aan de Westkade in Waarland een kleine tuin-derij en na een kort verblijf op de nering van zijn jongste broer Dirk liet hij in 1918 een nieuwe woning bouwen aan de Kerkweg. Als een van de eersten ging J.P. – zo werd hij in Waarland genoemd – bloembollen kweken. Het bleek een goede greep, want al liet de economische crisis zich in de jaren '30 duchtig gelden, hij deed het goed en zo goed zelfs dat zijn voorspoed andere Waarlandse tuinders er toe verleide om zich eveneens op bollen toe te leggen.

Zoon Cor herinnerde zijn vader in 1981 als ernstig, nijver en rechtlijng: 'een punktuele, energieke tuinder', 'streng, kortaf en konservatief'. Daarbij was J.P. iemand die alleen met de grootst mogelijke moeite van 'zijn gelijk' kon afstappen en die buiten zijn werk 'op de bouw' niets aan-

trof in het leven wat echt de moeite waard was. Intussen was niemand een betere tuinder dan hij. Toen zoon Piet in 1945 tegen de zin van zijn vader voor een loopbaan bij de gemeente koos en niet die van 'bakkers-knecht' tussen de bollen, wilde zijn vader aanvankelijk niet meer met hem praten. 'Opa Bakker was de enige die gelijk had en iemand die hem niet aanstond had derhalve geen gelijk', wist Piet. Jongste zoon Joop had nog gehoopt zijn vader op te volgen, maar was in diens ogen geen goede tuinder. Hij moest daarom zijn eigen weg maar vinden. De ruilverkaveling van 1950 vormde voor J.P. de reden om Waarland te ver-ruilen voor Warmenhuizen. Voor wat hij aan grond inleverde, meende hij slecht land terug te krijgen, dus vertrok hij.¹⁹

De Waarlandspolder was een dunbevolkt gebied, waar in 1825 behalve een rooms-katholieke molenaar ook een lutherse, twee rooms-katholieke en drie gereformeerde boeren doende waren. Door de demografische ontwikkelingen in de loop van de negentiende eeuw veranderde deze situatie echter volledig. Een handjevol andersgelovenden daargelaten, telde het dorp rond 1900 alleen maar rooms-katholieke inwoners.²⁰ Een parochie Waarland was er niet, want daarvoor was het inwonertal nog te gering. Tot oktober 1919 maakte het dorp deel uit van de parochies In 't Veld en Heerhugowaard.

Volgens de erudiete kerkhistoricus L.J. Rogier was In 't Veld een weinig begeerde pastoorplaats. Tot in de negentiende eeuw heette het een klerikale strafkolonie te zijn, waar moeilijke priesters werden afgezonderd en getuchtigd. J.M.M. Leenders, biograaf van het moderne bisdom Haarlem, sprak daarentegen van een 'beginnersstatie', waar beginnende priesters ervaring op konden doen. Aan de hand van pastoor Gerardus van den Bosch schilderde Leenders een miniatuurtje van de rooms-katholieke gelovigen. Rond 1850 typeerde deze zielenherder de hem toevertrouwde kudde als 'schapen en runderen' die de boerenmarkt verkozen boven de viering van hoogtijdagen als Sacramentsdag en Allerheiligen. Die kudde moest daarom 'strak maar welwillend' worden geleid.²¹